

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

“Иқтисод” ФАКУЛТЕТИ

“БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА АУДИТ” КАФЕДРАСИ

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит”
кафедраси мудири:
доц. Шарипов.Б _____

Ҳимояга руҳсат этилди
факултет декани:

“ _____ ” _____ 2012 йил

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” таълим йўналиши бўйича битирувчи

Нусратуллваева Нафисанинг

**БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ
ИШИ**

Илимий раҳбар: _____

Наманган 2012

Rahbar: Jo'rayev T

Mavzu: Банклараро тўловларни такомиллаштириш

МУНДАРИЖА.

Кириш

I. Банклараро тўловларни такомиллаштиришнинг назарий жихатлари, ахамияти, зарурлиги.

I.1. Банклараро тўловларни такомиллаштиришнинг моҳияти.

I.2. Банклараро тўловларнинг такомиллаштиришнинг омиллари .

I.3. Банклараро тўловларнинг турлари ва уларга тавсифнома.

II. Банклараро тўловлар тизими таҳлили.

II.1. Банклар тизимидаги ислохатлар ва уларнинг бажарилиши таҳлили.

II.2. Банклараро тўловларни бажарилишида банк капиталининг узгариши таҳлили.

II.3. Банк ва миқдорнинг муносабатлариаро тўловлар тизимининг шакиллантириш.

III. Банклар фаолиятини либераллаштириш ва эркинлаштириш шароитида тўловларни такомиллаштириш.

III.1. Банклараро тўловларни такомиллаштиришнинг муаммолари ва уларнинг ечимлари.

III.2. Банклараро тўловларни такомиллаштиришда хориж банклари тажрибаси.

III.3. Банклараро тўлов тизимини замонавий шакллари ва уларнинг таҳлили.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Иловалар.

К и р и ш

Мавзунинг долзарблиги

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиши ва бозор муносабатларини босқичма-босқич амалга ошириб боришига ижобий таъсир курсатмокда. Мамлакатимизда банклар ва уларнинг филиаллари кўпайтирилиб,тижорат банклари,акционерлик банклари уз фаолиятларини кенгайтиришиб филиаллар учун шарт-шароитлар тўла яратилди.аҳолини банк муассасаларига булган ишончи ошиб эркин пул маблағларини қўйиши кўпайди .

Ривожланган дунё мамлакатлари тажрибаси шуни курсатдики нақд пул ишлатишдан воз кечиш мамлакат иқтисодиётига самарали таъсир кўрсатади , тўловларни электрон усулга утказиш,энг қулай яхши химояланган,кам вақт сарфлайдиган банк ва мижоз учун энг қулай булган тўлов усулидир. аҳолининг эркин пул куйилмаларини кафолатлаш ва банк ишларини либераллаштириш буйича чора тадбирлари тўғрисида чиқарилган курсатмалари аҳоли учун маблағларини тижорат банкларига қўйишни кўпайтиришга электрон тўловтизимини ривожлантиришга катта хисса кушди.

Молия бозори инфраструктурасини барқарор ишлаши учун тўлов тизими катта ахамиятга эга,чунки тўловлар давлатнинг иқтисодиётини ўсишини таъминлаганидек уни жахон иқтисодиётидаги урнини хам белгилайди.

Муаммонинг урганиш даражаси .

Республикада электрон тўлов тизимининг тадбик этилиши иқтисодий соҳалар айниқса банк технологияларини автоматлаштириш соҳасида эришилган юксак ютуқдир .

2010 йил 17 январда республикада Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловларни амалга ошириш тартиби тўғрисида Низом тасдикланди ва 2004 йил 22 июнда тасдиқланган Низом уз кучини йукотди .ушбу қабул қилинган Низом Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Марказий банк тўғрисида »,»электрон тўловлар тўғрисида»,»»ахборотлаштириш тўғрисида »,»электрон рақамли имзо тугрисида » қонунларга шунингдек тизим аҳамиятидаги ? Тизими умум Қабул қилинган .

Халқаро тамойилларга асосан ишлаб чиқарилган бўлиб Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловларни амалга ошириш тартибини белгилаб берган.Яъни узига хос схема яратилган ,бунда банклар тўлов ҳужжатларини бошқа банкларга охирида эса Марказий банкнинг ҳисоб китоб касса марказларига тақдим этилади.

Битирув малакавий ишимнинг мақсад ва вазифалари .

Ушбу битирув малакавий ишимнинг асосий мақсади Ўзбекистон Республикаси учун қулай бўлган банклараро ҳисоб китобларни республика тижорат банкларида қулланиши устида назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси қонунлари Марказий банк йуриқномаси ,шунингдек узбек ва хорижий иқтисодчиларнинг мавзуга оид илмий изланишларини ташқил этади .

Мустиқликнинг дастлабки йилларида република банк назорати тизимини йулга қўйишда банк муасасаларида давлат банки йуриқномалари бажарилишини текшириш йули билан нзорат қилишдан воз кечилди. Эндиликда, банк назорати тизимининг асосий вазифаси омонатчилар ва кредиторлар манфаатларини ҳимоя қилинишини таъминлаш,

банк тизимида тавккалчиликлар даражасини бошқариш бўлиб қолди. Ушбу йуналишда амалга ошириладиган ишлар натижаи уларок, банк фаолиятини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатлар халқаро стандартлар, энг авало халқаро ҳисоб-китоблар банки ҳузуридаги банк назорати бўйича Базель қумитаси томонидан ишлаб чиқарилган самарали банк назорати принципларига мувофиқ ҳолда қайта ишланди, банк фаолияти натижаларини баҳолашнинг янги стандартлари ва нормативлари жорий қилинди.

Банк назорати тизимида: масофадан назорат қилиш ҳамда жойига чиқиб назорат қилиш тизимлари жорий қилинди.

Ишнинг объекти

Ишнинг объекти бўлиб республика тижорат банклари уртасидаги банклараро тўловларни такомиллаштириш ва амалга ошириш тушунилади.

Ишнинг предмети

Марказий банк ва тижорат банклари уртаидаги банклараро тўловлар ушбу малакавий ишимда Микрокредитбанк Наманган вилояти филиали маълумотлари асосида урганилиб таҳлил қилинди.

Ишнинг амалий аҳамияти .

Ушбу ишнинг амалий аҳамияти сифатида банклараро қулай бўлган халқаро ҳисоб китоб бўйича амалий таклифлар қурилди. Банк назорати йуналишида амалга ошириладиган ислохотларнинг дастлабки босқичларидан банк назорати тизими халқаро принциплар ва стандартлар асосида ташкил этилиши таъминланди. Банк назорати тизимининг тубдан ислох қилиниши, унинг халқаро принциплари ва стандартлар асосида ташкил қилиниши республикада банк тизимининг барқарорлигини таъминлашга шакл-шубҳасиз ўз ҳиссасини қўшди.

Шу ўринда мамлакатимиз президентининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг Қушма мажлисидаги маърузаларидаги ушбу жумлани келтириш ўринлидир:

«Жаҳон молиявий – иқтисодий инкирози даврида мамлакатимиз банк молия тизими ўзининг барқарор ва ишончли эканини исботлади».¹

Ишнинг таркиби

Ушбу битирув малакавий иши кириш,³ та боб ,хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлардан иборат.

Ишнинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги , ўрганиш даражаси ишнинг назарий ва услубий асослари ёритилган, ишнинг амалий аҳамияти ёритилган.

Ишнинг I бобида эса банклараро тўловларнинг такомиллаштирилишининг моҳияти, аҳамияти, банклараро тўловларнинг такомиллаштиришнинг омиллари, банклараро тўловларнинг турлари баён этилган.

Битирув малакавий ишининг II бобида эса банклар тизимидаги ислохатлар ва уларнинг бажарилиши, банклараро тўловларни бажарилишида банк капиталининг узгариши, банк ва миқознинг муносабатлариаро тўловлар тизимининг шакллантириш атрафлича таҳлил қилинган.

Малакавий ишнинг III бобида Банклараро тўловларни такомиллаштиришнинг муаммолари ва уларнинг ечимлари банклараро тўловларни такомиллаштиришда хориж банклари тажрибаси, банклараро тўлов тизимини замонавий шакллари ва уларнинг таҳлили келтирилган.

Ушбу малакавий ишнинг хулоса қисмида олинган маълумотлар асосида банклараро тўлов тизимида ҳозирги кунда мавжуд муаммолар ва

¹ И .А.Каримов.»Асосий вазифамиз ватанимиз тараққиети ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир! Маъруза. Халқ сузи газетаси 2010 йил 30 январь

уларни бартараф этиш, банклараро тўлов тизимини такомиллаштиришга оид бир қатор таклифлар ишлаб чиқилди

I. Банклараро тўловларни такомиллаштиришнинг назарий жихатлари, аҳамияти, зарурлиги

I.1. Банклараро тўловларни такомиллаштиришнинг моҳияти.

Президентимиз И.А.Каримовнинг 2010 йил якунлари ва 2011 йилда амалга оширилиши керак булган ислохатлар ҳамда уларни янада чуқурлаштириш тўғрисида қилган маърузаларида мамлакатимизда қўзғатилаётган макроиқтисодий барқарорлик келажакда иқтисодиётимизнинг ўсишига олаб келади.

Макроиқтисодий барқарорликка эришилгани сабабли мустақил Ўзбекистон давлати бугунги кунда жаҳондаги давлатлар уртасида тўловларни уз вақтида тўлайдиган тўлов қобилиятига эга давлатлар қаторига қиради. Мамлакатимизда банклар ва уларнинг филиаллари қўпайтирилиб, тижорат банклари, мини банклар, акционерлик банклари уз фаолиятини қенгайтириб ишлашлари учун шарт шароитлар тўла яратилди. Аҳолини банк муассасаларига булган ишончи ошиб эркин пул маблағларини қўйиш қўпайди.

Ривожланган дунё мамлакатлари тажрибаси шуни қўрсатадики нақд пул ишлашидан воз кечиш мамлакат иқтисодиётига самарали таъсир қўрсатади, тўловларни электрон усулга ўтказиш энг қулай, яхши ҳимояланган, қам вақт сарифлайдиган, банк ва миқоз учун энг қулай булган тўлов усулидир.

Мамлакатимизда электрон тўловларга ўтишда уни жорий қилишда Президентимиз И.А. Каримовнинг Аҳолини эркин пул қуйилмаларини қафолатлаш ва банк ишларини либераллаштириш буйича қўшимча чора тадбирлари тўғрисида қикарилган қўрсатмалари аҳоли пул маблағларини

тижорат банкларига кўйишини кўпайтиришга, электрон тўлов тизимини ривожига катта хисса қўшди .

Молия бозори инфраструктурасини барқарор ишлаши учун тўлов тизими катта аҳамиятга эга, чунки тўловлар давлатнинг иқтисодиётини ўсишини таъминлаганидек уни жаҳон иқтисодиётидаги урнини ҳам белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиши ва бозор муносабатларини босқичма-босқич амалга ошириб бориши ўзининг ижобий самараларини бермоқда. Бу борада ҳуқуқий ва меъёрий асосларни яратилгани ижтимоий ва иқтисодий ислохотларни натижаларига ижобий таъсир кўрсатмоқда .

Кейинги йилларда мамлакатимизда халқаро иқтисодий алоқаларнинг ривожланишига бўлган эҳтиёж халқаро ҳисоб-китоблар моҳиятини очиш ҳамда уларни такомиллаштириш йўллариини излаш масаласи бугунги кунда давр талабига айлантирди. Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришнинг ҳозирги давр шарт-шароитларида халқаро ҳисоб-китобларнинг хилма-хил шаклларида кенг фойдаланишга объектив шароит яратилди.

Жаҳон иқтисодий фаолиятининг жадаллашиши билан бир каторда давлатлараро ташқи савдо ҳам кескин ўсиб бормоқда .

Халқаро савдо алоқаларининг ўсиб бориши билан ушбу алоқаларда юзага келадиган хавф-хатарларнинг ўсишига ҳам олиб келади, яъни олинган товар ёки курсатилган хизматлар учун ҳақ тўламаслик муаммосини келиб чиқиши муносабати билан тўловларни қафолатлаш эҳтиёжи тугилмоқда. Халқаро ташқи савдода томонлар ўртасида тузиладиган шартнома, контрактларда вақти, товарни юклаш-жунатиш ва хизматлар кўрсатишдан тортиб, улар тўловларини амалга ошириш учун кетадиган вақтларини чўзилиб кетиши, юклаб жунатилган товарлар учун тўловларни ўз вақтида ва умуман амалга оширмаслик ва шу каби хатолар туфайли халқаро савдо субъектларининг шундай бир воситаларга эҳтиёж

туғиладики, у дунёнинг каерида жойлашганлигидан катъий назар, хар икки томон учун юқорида айтилган хатолани олдини олишга хизмат килади, халқаро хисоб-китобларда савдо муносабатларида томонларни бир-бирига бўлган ишончини оширади, ҳамда ушбу муносабатларни самарали яқунланишига натижада давлатлараро ташқи савдо муносабатларининг жадаллашувига олиб келади. Электрон тўловларни амалга ошиши аҳолини молиявий билимларини ошишига олиб келади кундалик эҳтиёжига айланади.

Республикамизда электрон тўлов тизимининг тадбиқ этилиши иқтисодий соҳалар, айниқса, банк технологияларини автоматлаштириш соҳасида эришилган улкан ютуқдир.

2006 йил 17 январда Республика Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловларни амалга ошириш тартиби тўғрисида Низом тасдикланди ва 2004 йил 22 июнда тасдиқланган Низом ўз кучини йўқотди. Ушбу қабул қилинган Низом Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида», «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида», «электрон тўловлар тўғрисида», «Ахборотлаштириш тўғрисида», «Электрон рақамли имзо тўғрисида»ги қонунларига шунингдек тизим аҳамиятидаги тўлов тизимларини тузишнинг умумқабул қилинган халқаро тамойилларига асосан ишлаб чиқарилган бўлиб Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловларни амалга ошириш тартибини белгилаб берган. Яъни ўзига хос схема яратилган бунда банклар тўлов ҳужжатларини бошқа, бошқа банклар Марказий банк хисоб-китоблар маркази эса Марказий банк маълумотларни қайта ишлаш бўлимига, қайта ишлаш бўлими ўз навбатида Марказий Банкнинг хисоб-китоб касса марказларига тақдим этади.

Холати содир бўлганда қўлланилмайди. Бу ҳолатда тизим катнашчилари ва фойдаланувчиларининг иш тартиби Марказий Банкнинг

алохида меъерий хужжатлари билан белгиланади ва фавкулотда вазиятлар содир булганлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки оммавий ахборот воситалари орқали хабар беради .

Хар бир Э.Т.Х. батафсил тахлил килинишидан олдин қуйидагилар бўйича текширилади:

- жорий куннинг бошида вакиллик ҳисоб варағи ҳолатини текширганда ижобий натижа чиқиши.

-электрон тўловни амалга ошириш учун банкнинг вакиллик ҳисобварағида етарли пул маблағларнинг мавжудлиги .

Хар бир Э.Т.Х қайта ишлаш жараёнида М.Б ХКМ да тўлов ўтказмалари 11001, 11003, 21302, 21304 ва 27416 ҳисоб варақларида акс эттирилган ҳолда амалга оширилади .

Миллий электрон тўлов тизими электрон тўлов хужжатларини бир тижорат банкининг вакиллик ҳисоб рақамига ўтказишни таъминлайди ва шунга зарур булган тегишли реквизитларни ўзида акс эттиради .Электрон тўлов хужжати юридик кучга эга бўлиб электрон тўлов тизими иштирокчилари ўртасида асл нусхаси ўрнига алмашилади. Электрон тўлов хужжатлари тўлов тизимига файл кўринишида узатилиб узатилаётган файлларда электрон тўлов хужжатлари миқдори чегараланмаган ҳолда узатилган. Электрон тўлов хужжатлари иштирокчининг вакиллик ҳисоб рақамида мавжуд маблағ доирасида қайта ишлашга қабул қилинади. Электрон тўлов тизими барча узатилган ва қабул қилинган ЭТХ нинг сақланиши учун жавобгар ҳисобланиб у 10 йилгача сақланади. Электрон тўлов хужжатлари Ахборотлаштириш Бош марказининг ҳисоб китоблар марказида қайта ишлаш жараёнида қуйидаги тарзда назорат қилинади:

-Ташқи назорат-электрон тўлов тизимида иштирок этиши ва тўловларни амалга ошириш учун рухсат этилгани текширилади.

Марказий банкда очилган вакиллик ҳисоб раками билан тижорат банкининг ички вакиллик ҳисоб раками билан қолдиги ва айланмасини солиштиришнинг муваффақиятли яқунланиши электрон тўлов тизимида иштирок этишнинг асосий мезони ҳисобланади. Шунингдек қабул қилинган файлларнинг техник талабларига жавоб бериши текширилади .

-Ички назорат ҳар бир файл қабул қилиниши билан амалга оширилади ва 12 турдаги хатоликлар текширилади. Текшириш давомида хатоликлари аниқланган тўлов ҳужжатлари қайта ишлашга қабул қилинмасдан орқага қайтарилади. Бундан ташқари банк миқдосига очилган ҳисоб ракам Банк Депозитларининг Миллий ахборотлар базасида рўйхатга олинганлиги текширилади. Барча аниқланган хатоликлар тизимда қайд қилиб борилиши таъминланган.

-Сўнги назорат, яъни вакиллик ҳисоб рақамларида мавжуд маблағлар тижорат банкдан қабул қилинган электрон тўловлар суммаси билан солиштириб, текширилади. Маблағлар етарли бўлмаганда тўловлар қайта ишлашдан олинади ва тўловларни банкка қайтариб жунатилади .

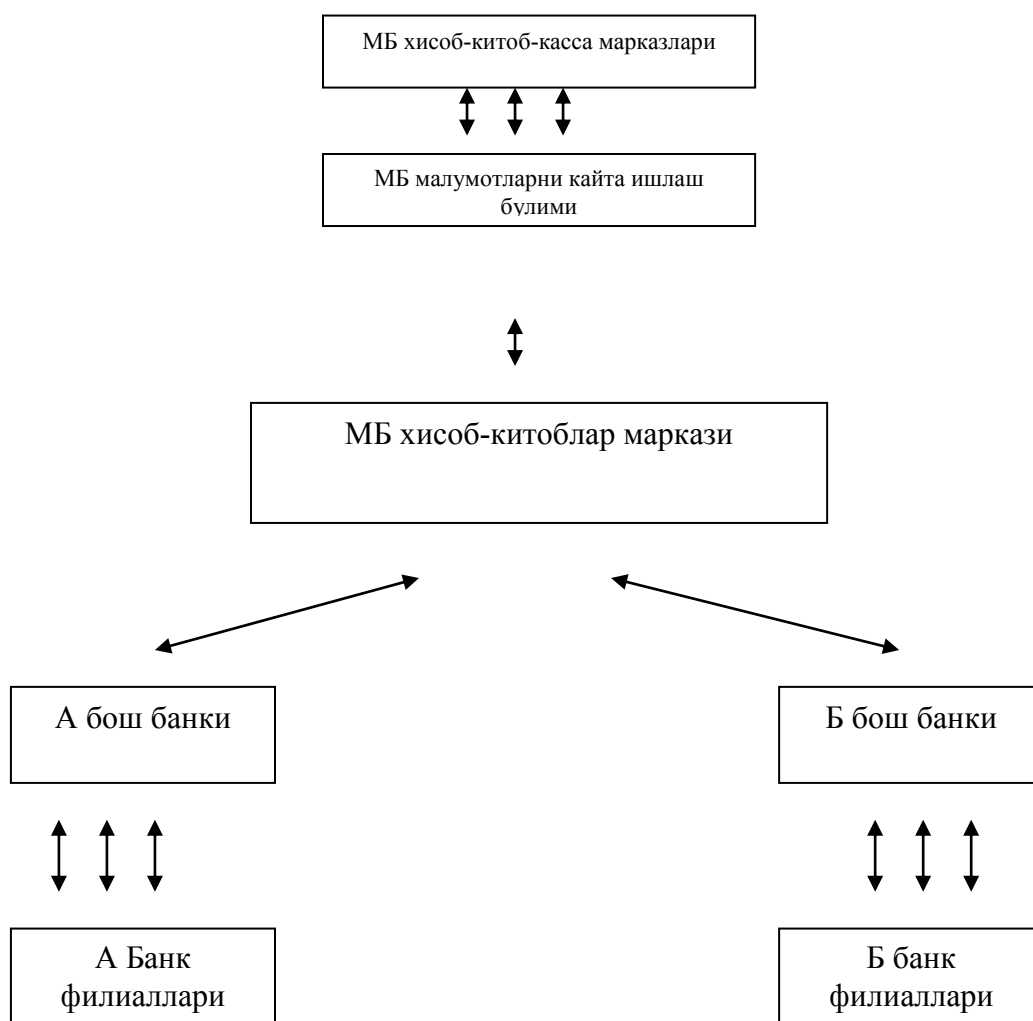
Тижорат банклари вакиллик ҳисобрақамларининг ўзлари мустақил равишда бошқарадилар.

Миллий электрон тўлов тизими электрон тўлов ҳужжатларини бир тижорат банкининг вакиллик ҳисоб рақамига ўтказишни таъминлайди ва шунга зарур бўлган тегишли реквизитларни ўзида акс эттиради .Электрон тўлов ҳужжати юридик кучга эга бўлиб электрон тўлов тизими иштирокчилари ўртасида асл нусхаси ўрнига алмашинилади.

Электрон тўлов ҳужжатлари иштирокчининг вакиллик ҳисоб рақамида мавжуд маблағ доирасида қайта ишлашга қабул қилинади. Электрон тўлов тизими барча узатилган ва қабул қилинган ЭТХ нинг сақланиши учун жавобгар ҳисобланиб у 10 йилгача сақланади.

Республикада электрон тўлов тизимининг тадбиқ этилиши иқтисодий соҳалар, айниқса, банк технологияларини автоматлаштириш соҳасида эришилган улкан ютуқдир.

Электрон тўлов хужжатларининг ўтиш схемаси²



Банклараро тўлов тизими орқали маълумотлар узатишнинг технологик жараени қуйидагича кечади:

Соат 8 ..дан 16..гача булган давирда банклар вакиллик ҳисобварағининг олдингикун нихоясидаги ҳолати тугрисида маълумот узатадилар .Олинган маълумотлар А.Б.Мда банкларнинг вакиллик ҳисоб варвклари колдиги ва айланмаларининг банклардаги тегишли ҳисоб вараклари билан

² Ш.З.Абдуллаева “Банк иши”. Т: “Молия”-2009

мувофיקлиги назоратидан утади,ва бу хакида банка электрон квитанция узатилади, Бир хилда бўлган холда банкда ишлашга тушади, мос келмаса банк улар сабабини аниқлайди ва бартараф этади.

Банк форс-мажор ҳолатларига кўра бир неча кун ишламаган бўлса, у АБМ билан ишлашдан олдин, утган қайта ишланмаган кунларда тупланиб қолган Э.Т.Х ларни қабул қилиши ва қайта ишлаши жорий куннинг бошига вакиллик ҳисоб варағиининг ҳолатини аниқлайди ва шундан кейингина ишни бошлайди .Соат 9.. Дан -16.. Гача банклараро ҳисоб-китоблар бўйича ЭТХ ларни узатиш-қабул қилиш назорат вақти ҳисобланади. Банклар мазкур даврнинг ҳар қандай вақтида Марказий Банкнинг ҳисоб-китоб марказига электрон тўлов ҳужжатларини узатишлари мумкин. Жўнатишга мўлжалланган ЭТХ назоратидан ўтади, банкнинг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланади, шифрланади ва банк телекоммуникация тармоғи бўйича МБ.ХКМ га қайта ишлаш учун узатилади .

Соат 17..гача Республика бюджети ҳамда жамғариб бориладиган пенсия тизимини тегишли ҳисоб варақларига маблағларни ўтказиш бўйича ЭТХ ларни узатиш амалга оширилади. Бунда соат 16.30 гача тижорат банклари уртасидаги соат 17.00 гача эса –тижорат банкларидан Марказий банк ҳамда халқ банкига шунингдек Марказий банкдан юборилган Э.Т.Х ларни қайта ишлаш якунланади. Соат 17.00 дан АБМ банкларига куннинг якунланиши ва яроксиз деб топилган ЭТХ лар тўғрисида «Ташаббускор банк ва бенифициар банк бўйича» хабарнома жўнатади .

Шундан кейин АБМ да «куннинг якунланиши босқичи амалга оширилади МБ ХКМ да қуйидагилар якунловчи босқичнинг шартлари ҳисобланади.

Банкларда «Куннинг якунланиши» босқичининг вақти банкнинг ички тўлов тизими коидаларига мувофиқ мустақил равишда белгиланади. Босқич чиқиш шакиллариининг чиқариш, маълумотларни архивациялаш ва

тизимни навбатдаги куннинг бошланишига таерлаш билан биргаликда боради .

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки пул кредитни бошқариш хусусият (параметр) ларидан келиб чиқиб банклараро ЭТХ ларни ўтказиш вақтини тўлов тизими масалаларини назорат қилувчи раис ўринбосарининг ёзма фармойишига асосан узайтириш мумкин

I-2. Банкларда тўловларнинг такомиллаштириш омиллари

Тизим катнашчилари ва фойдаланувчилари ЭТХ га ишлов бериш вақтининг тугашига 1 соат қолғунига қадар кечиктирмасдан хабар қилинади.

Айрим банкларда алоҳида ажратилган ёки қилинган каналларнинг бурилиши содир бўлганда ЭТХ лар белгиланган ахборотларни муҳофаза қилиш қоидаларига риоя қилган ҳолда МБ ХКМ га хизмат курсатувчи АБМ нинг бўлимига бевосита дискеталарда тақдим қилиниши мумкин. Ушбу иш тартиби ғавқулотда вазиятлар ҳолати содир бўлганда қулланилмайди. Бу ҳолатда тизим катнашчилари ва фойдаланувчиларининг иш тартиби Марказий Банкнинг алоҳида меъерий ҳужжатлари билан белгиланади ва ғавқулотда вазиятлар содир бўлганлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки оммавий ахборот воситалари орқали хабар беради .

Ҳар бир Э.Т.Х. батафсил таҳлил қилинишидан олдин қуйидагилар бўйича текширилади:

жорий куннинг бошида вакиллик ҳисоб варағи ҳолатини текширганда ижобий натижа чиқиши.

-электрон тўловни амалга ошириш учун банкнинг вакиллик ҳисобварағида етарли пул маблағларнинг мавжудлиги .

Хар бир Э.Т.Х қайта ишлаш жараенида М.Б ХКМ да тўлов утказмалари 11001, 11003, 21302, 21304 ва 27416 ҳисоб варақларида акс эттирилган ҳолда амалга оширилади .

Миллий электрон тўлов тизими электрон тўлов ҳужжатларини бир тижорат банкининг вакиллик ҳисоб рақамига утказишни таманлайди ва шунга зарур бўлган тегишли реквизитларни ўзида акс эттиради .Электрон тўлов ҳужжати юридик кучга эга бўлиб электрон тўлов тизими иштирокчилари уртасида асил нусхаси урнига алмашиналиди. Электрон тўлов ҳужжатлари тўлов тизимига файл кўринишида узатилиб узатилаётган файлларда электрон тўлов ҳужжатлари миқдори чегараланмаган ҳолда узатилган. Электрон тўлов ҳужжатлари иштирокчининг вакиллик ҳисоб рақамида мавжуд маблағ доирасида қайта ишлашга қабул қилинади .Электрон тўлов тизими барча узатилган ва қабулқилинган ЭТХ нинг сақланиши учун жавобгар ҳисобланиб, у 10 йилгача сақланади. Электрон тўлов ҳужжатлари Ахборотлаштириш Бош марказининг ҳисоб китоблар марказида қайта ишлаш жараёнида қуйидаги тарзда назорат қилинади:

Ташқи назорат-электрон тўлов тизимида иштирок этиши ва тўловларни амалга ошириш учун руҳсат этилгани текширилади.

Марказий банкда очилган вакиллик ҳисоб рақами билан тижорат банкининг ички вакиллик ҳисоб рақами билан қолдиги ва айланмасини солиштиришнинг мувофақиятли яқунланиши электрон тўлов тизимида иштирок этишнинг асосий мезони ҳисобланади .Шунингдек қабул қилинган файлларнинг техник талабларига жавоб бериши текширилади .

-Ички назорат ҳар бир файл қабул қилиниши билан амалга оширилади ва 12 турдаги хатоликлар текширилади. Текшириш давомида хатоликлари аниқланган тўлов ҳужжатлари қайта ишлашга қабул қилинмасдан орқага қайтарилади. Бундан ташқари банк миқдосига очилган ҳисоб рақам Банк Депозитларининг Миллий ахборотлар базасида руйхатга олинганлиги

текширилади. Барча аниқланган хатоликлар тизимда кайд килиб борилаши таъминланган.

-Сўнги назорат, яъни вакиллик ҳисоб ракамларида мавжуд маблағлар тижорат банкидан қабул қилинган электрон тўловлар суммаси билан солиштириб текширилади. Маблағлар етарли бўлмаганда тўловлар қайта ишлашдан олинади ва тўловларни банкка қайтариб жўнатилади.

Тижорат банклари вакиллик ҳисобракамларининг ликвидлигини ўзлари мустақил равишда бошқарадилар. Тўловлар вакиллик ҳисоб ракамида мавжуд маблағлар доирасида амалга оширилиб мабодо тўловларни ўтказишга маблағлар етарли бўлмаса, маблағлар келиб тушиши кутиб турилади. Электрон тўлов тизимида маблағларни марказлашган ҳолда бошқариш мавжуд эмас, электрон тўлов тизимида тўловлар FIFO тамойили асосида қайта ишланади, яъни биринчи келган тўлов ҳужати биринчи галда ўтказилади.

Ҳозирги кунда электрон тўлов тизимида кун давомидаги қисқа муддатли кредит, овердрафт каби ликвидли маблағларни бериш мавжуд эмас. Тижорат банкларини ликвидлилигини таъминлашнинг асосий ва бирдан бир манбаси депозит ёки банклараро кредит жалб қилиш ҳисобланади. Электрон тўлов тизимида банклараро тўловлар Республика Марказий Банкида очилган вакиллик ҳисоб раками доирасида амалга оширилади ва ўтказилган тўловлар якуний ва чақириб олинмайдиган ҳисобланади.

Замонавий тадбиркорлик фаолиятида электрон тўловлар тизими долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормокда чунки у орқали таъкидланганидек, электрон тижорат йуналишида, электрон савдо, электрон маркетинг фаолятининг самарали йулга қуйилиши, бозорда товар хизматлар сотуви ҳажмини кенгайтириш ва энг асосий тадбиркор олдига қуйилган устивор мақсадларга эришиш учун имкониятлар яратиб берилади.

Ўзбекистонда ҳам қатор банклар томонидан пластик карталар амалётга кенг жорий қилиниб, улар ичида VISA, MASTER CARD ва бошқа банкларнинг миллий карталари ҳам муомилага ҳавола этилмоқда. Хусусан «Ўзбекистон Миллий Банки», «Халқ Банки», «Ипотека Банки» ва бошқаларни мисол қилиб айтиш мумкин.

Электрон тўловлар тизими электрон -----ратнинг яна бир муҳим омилларида биридир. Бугунги кунда қатор тадбиркорлик фаолиятлари ва бизнес жараёнлари электрон банкингдан бошлаб, оффшор саноати ва электрон логистикагача электрон тижоратдан кенг фойдаланилмоқда. Дарҳақиқат сунгги 15 йил давомида ахборот коммуникация технологияларининг шиддат билан ривожланиши натижасида электрон тўлов тизими кенг ривожланди.

Электрон тўлов тизими учта асосий турга бўлинади.

- банк тўлов карталари тизими.
- рақамли нақд пуллар аператорлари.
- тўлов шлюзларидан иборат.

Электрон тўлов тизимининг амалга оширилиши жараенига тухталадиган бўлсак, дастлаб унда асосий иштирокчиларни аниқлаш зарур.

Интернетда товар ва хизматларни воситаси сифатида пластик тўлов карточкаларини қабул қилиш (интернет эвайринг).

Электрон тўловнинг асосий иштирокчилари :

1. Харид қилувчи-харидор
2. Интернет магазин-сотувчи.
3. Банк эмитент-карточкани тақдим этувчи.
4. Банк эквайер-ҳамкорлар ҳамкорлар орасида биринчи транзакцияларни таҳлил этишни амалга оширувчи, ва карточкаларда турли операцияларни таъминловчи томон.
5. Тўлов сервери –тўловларни утиши жараенида ҳавфсизликни таъминловчи, электрон тўлов тизими ва бошқалар қиради.

Бугунги кунда накт пулларни электронтўлов карталари , жумладан пластик карточкалар орқали амалга оширишни таъминлаш Ўзбекистонда фаолият курсатаётган банклар томонидан амалга оширилаяпти .Улар томонидан ушбу давлат аҳамиятига молик сохани ривожлантиришга жиддий эътибор берилмоқда .

Электрон тўлов тизимида содир бўлаётганжараенни қуйидаги чизма орқали куриш мумкин .

1.3 Банклараро тўловларнинг турлари ва уларга тавсифнома .

«Авторизация»-бирор субъектни аутентификациялашдан сунг тасдиклаш.

«Оффшор фаолияти» масофадан туриб дастурий махсулотларни ишлаб чиқариш администраторлик бошқарувини амалга оширилиши .

Электронтўлов тизимида энг куп бажариладиган операциялар қуйидагилар :

- Электрон маблағларни (ракамли)биридан иккинчисига ўтказиш ;
- Маблағларни интернет банкда саклаш.
- Электрон валюта маблағини конвертация қилиш .
- Маблағларни электрон тўлов тизимидан оддий банк тизими ҳисоб рақамига дебитлаш ва кредитлаш.
- Ҳисоб рақамини банк ,почта хабарномаси, нақд пул тўлаш, банкомат ва терминаллардан пул ўтказиш йули билан тулдириб бориш.
- Товар курсатилган хизматлар масалан телекоммуникация, хизмати мобил алоқа оператори хизмати, интернет провайдер хизмати, консалтинг хизмати,информация хизмати учун ҳақ тўлаш имконияти борлиги. Тижорат банклари ўзларини хизмат курсатиш доирасини миқозлар учун энг зарур ва қулай бўлган формаларига мослашиб аҳоли ва ташкилот умуман миқозлар хоҳишидан қелиб чиққан ташкил этишди.

Аҳоли пул маблағларини бугунги кунда республикамизни исталган ерида пластик карточкалар орқали банкоматлардан олиш мумкин.

Банк хизматлари бугунги кунга келиб аҳоли, мамлакат, халқ хўжалиги эҳтиёжидан келиб чиқиб жадал холда ўсди. Асосий хизматлари бўлган кредит бериш ва пул жўнатмалари мамлакатимиз иқтисодиётининг юксалишида ва аҳоли турмуш давражасининг барқарорлигини таъминлашда муҳим ўрин эгалламоқда, зеро пул жўнатмалари мамлакатимизнинг молия бозорининг ривожланишига ўзининг муносиб хиссасини қўшмоқда. Мамлакатимизда электрон пул жўнатиш тизимлари хизматидан фойдаланаётганларни сони кўпаймоқда. Турли манбаларга кўра ҳозирда пул жўнатмалари салмоғи мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 5-10% ни ташкил этиб, мамлакат иқтисодиётининг ўсишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкидан олинган маълумотга кўра мамлакатимизда киритилган маблағ миқдори 2002 йилда 225 млн АҚШ долларини 2007 йилда 1,25 млрд АҚШ долларини ташкил қилди. Бунда йиллик ўсиш суръати 49% ни ташкил қилади.

Юртимиздан хорижга жунатилаётган пул миқдори Ўзбекистонга киритилган пул миқдорига нисбатан ўсиш суръти икки баробар секинроқ амалга ошмоқда яъни 2002 йилда мамлакатимиздан хорижга 86 минг АҚШ доллари юборилган бўлса, 2007 йилда бу кўрсаткич 126 млн долларга етган ўсиш кўрсаткичи 26% ни ташкил қилади.

Жисмоний шахслар томонидан киритилган маблағлар жами йилига урта ҳисобда 1,5 баробардан ўсган.³

Маълумки Ўзбекистонда халқаро электрон пул жунатмалари буйича хизматларни тижорат банклари таклиф қилмоқда. Бугунги кунга келиб пулни уч йул билан халқаро пул жунатмалари тизими, халқаро SWIFT одатий банк айланмалари тизими, ҳамда пучта тизими орқали жунатиш мумкин бўлсада, лекин улар орасида халқаро пул жўнатмалари тизими энг

³ Бозор, пул ва кредит журнали, 2008 йил, №12.

оммалашган ва ривожланган хизмат тури хисобланади. 2002 йилда мамлакатимизда атиги учта пул жунатиш тизими –WESTERN UNION, MONEGRAM, CONTACT мавжуд бўлиб, уша вақтда уларнинг уртача коммиссион баҳоси 10% атрофида бўлган бўлса, 2007 йилга келиб пул жунатмалари 12 тага етган уртача коммиссион тўлов баҳоси 2-4% тушган.

Хозирда Ўзбекистонда пул жунатмалари инфратузилмаси жадал шакилланмоқда. Пул жўнатишга ихтисослашган шахобчалар сони мингдан ортик. Лекин ҳали ушбу соҳада фойдаланиш мумкин бўлган имкониятлар мавжудки бунда айти пайтда юртимизда кенг ривожланиб бораётган кредит уюшмалари фойдаланишга уринилмоқда. Бу йўлда эса Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки ва Кредит уюшмалари Ассоциацияси томонидан амалга оширилаётган чора тadbирлар ҳуқуқий асос бўлиб хизмат килаяпти.

Халқаро пул жунатмалари электрон тўлов ҳисоби буйича Ўзбекистоннинг 18 та тижорат банклари таҳлил қилинганда энг кенг тарқалган тизим WESTERN UNION дир. Яна бир йирик тизим Money Gream ривожланиб кетмаганига сабаб унинг ҳамдустлик мамлакатлари учун коммиссион тўловларни фоизи юқори эканида лекин бу тизим узини афзаллигига ҳам эга шунинг учун дунёнинг 150 дан ортик мамлакатлари билан пул жунатиш мумкин. WESTERN UNION тизими пул жунатиш тезлиги 3-10 дақикани COINSTAR, CONTACT тизими 1 соатни, BLISCO, ANELIC тизими 12-24 соатни MONEY GREAN 1-2 соатни, Быстрая почта 1-2 суткани ташкил килади.

Электрон пул жунатмаларининг иқтисодиётдаги ўрни шундан иборатки у бир томонлама хизмат тури ҳисобланиб, келажакда у бирор бир мажбуриятни юкламайди (ташқи қарзни тўлаш каби). Шунинг учун ҳам пул жунатмалари хусусий характер касб этишдан катий назар, чет эл банклари кредит линиялари ёки ҳатто тугридан тугри инвестициялардан ҳам ишончлироқ молиявий манбадир. Сиёсий томондан қарасак пул жунатмалари аҳолининг қам таъминланган қатламидаги ижтимоий кескинликни пасайтирибгина

колмай балки уларнинг турмуш даражасини ошириш ҳамда молиявий барқарорлигини тامينлайди .

Микрокредит банкнинг Андижон вилояти филиали томонидан электрон ҳамён пластик карточкалар сони 9838 донани ташкил этди 38 та терминал ўрнатилди ва ш у йилнинг биринчи чорагида 80 млн сум тразакциялар амалга оширилди. Тизимда иштирокчиларни шахсий идентификациялаш буйича аттестация хизмати ва WM аттестатларини бериш тартиби амал килади. Иштирокчининг WM аттестатларидан қанча кўп бўлса Интернетда шунча самарали бизнесни амалга оширади .

Тизимда WMYтўлов бирлигидан ташкари WMR-Россия рубли WMU-украина гривни, WMB-Белорусь рубли, WMZ-доллар, WME-евро эквивалентидаги валюталарнинг титул белгилари ишламоқда .

WEB MONE TRANSTAR ҳам Ўзбекистонда яна бир қарра электрон тижорат йўналишидаги тадбирқолик турига кириши ва бу келажакда мамлакатимиз иқтисодиётининг ривожланишига салмоқли хисса қушиши муқаррардир. Бундан ташкари электрон савдо орқали ишлаётган Веб сайтлар яъни интернет магазинлар сони ортиб бормоқда. Жумладан WWW қорзинкалар буларнинг мисоли булади, лекин яқин келажакда бу электрон тўловлар тизими янада такомиллашади, соҳа янада ривожланади .

Юқоридаги маълумотлардан аёнки Ўзбекистонда электрон тўлов тизими ҳамда у билан боғлиқ электрон тижоратнинг ривожланишида амалий ишлар босқичма–босқич йулга қуйилиб боришмоқда. Зотан улар эртанги кунимизда миллий давлат иқтисодий жабҳаларнинг гурқираб тараккий этишида асосий ўринни эгаллайди.

Халқаро ҳисоб –китоблар банки томонидан электрон тўлов тизимининг жорий қилинишида асосий тамойиллар ишлаб чиқилган .Тамойиллар 10 та бўлиб электрон тизимни тадбиқ қилаётган барча мамлакат учу насос ҳисобланади.⁴

⁴ Ш.З. Абдуллаева. “Банк ҳисоби”. Т: “Молия”-2009

Шу тамойилларнинг биттаси .Электрон тўлов тизимида ахборотлар хавфсизлиги юқори даражада таъминланиши ва фафкулотда вазиятлар содир булганда электрон тўловларни амалга ошириш механизми ишлаб чикилган булиши лозимдир .

Миллий электрон тўлов тизимида ахборотлар хавфсизлиги юқори даражада таъминланган .Ахборотлар уч боскичли назорат ва электрон имзо билан шифрланади ,тизм тулик автоматлаштирилган холда барча амаллар дастурий йул билан хатоларсиз амалга оширилади , тизимда кул билан хеч кандай амал бажарилмайди .

Тўлов тизимида вужудга келган энг мухим масалалардан бири таваккалчилик хавфларини табакаларга ажратиш,уларни олдини олиш ва йўқотишдир.

Бугунги кунда ривожланган давлатлар томонидан яратилган ва амалда кулланилаётган ахборотларни саклаш ва уларнидахлсизлигини саклашдастурлари вакурилмалари урганилиб мониторинги олиб борилмокда. Натижалар мухокама асосида тизмга тадбик килиш зарурияти борлиги аниқланганда амалда тадбиқ этилмокда.

Сунги 10 йил давомида ахборот ва коммуникация технологиялари оммавий ривожланди, ва у кенг жорий килинди ,бу жахоннинг глобал ривожланишига туртки булди.

Хар томонлама ривожланган мазкур ахборот коммуникация сохаси – иқтисодиётнинг турли сохаларига дадил кириб бориб узини меваларини берди .

Масалан сармояларнинг кенг жалб этилиши натижасида янгидан – янги иш ўринларини яратилиши ишлаб чиқаришда модернизациялаш ва техника технология «Ноу хау» ларни қўлланди. Натижада янги бошқарув тизими шаклланди. Иқтисодиёт ривожланди ахоли турмуш даражаси ва маданияти янгича янгича даражага кутарилди. Бу хизматларнинг хаётимизга жадал кириб келиши ахборот алмашинуви сохасида янги имкониятлар очди.

Электрон бизнес, электрон савдо, электрон хужжатлар алмашинуви, электрон ҳукумат бунга мисол бўла олади, шу ўринда қайд қилиш керакки мамлакатимизнинг халқ хужалигида, иқтисодиётда маориф, маданият, спорт таълим тизимида мисли қурилмаган ислохатлор оширилаётганидек банк ва унинг ҳамма иқтисодиётга боғлиқ бўлган жабхаларида ҳам бу муваффақиятларга банк ишини бтубдан ислох қилиш орқали эришилди .

Собик иттифок даврида догматик бўлиб қолган банк тизими синди ўрнига янги тизимдаги миллий банкларимиз халқаро банкларимиз очилди. «Банк миждоз учун», «Пул иқтисодиётимизнинг саноатимизнинг қони ва қон томири» деган принципларга асосан ишлар ислох қилинди хизматлар сифати яхшиланди кредит масалалари лизинг, ипотека масалалари осонлик билан ҳал қилиниши деҳқон ва фермерларимизга, тадбиркорларимизга, саноатимизга янги имқониятлар эшиқларини очди . Натижада алмисокдан қолган машина, асбоб – усқуналар, машина – трактор парклари тубдан янқиланди улар урнига ишлаб чиқариш унимдорлиги , тежамлиги сифати юқори бўлган, замон талабларига мос жавоб берадиган махсулотлар ишлаб чиқариладиган жихозлар урнатилди завод қорхоналар модернизация қилинди, қушма қорхоналар барпо этилди . Мисол учун Асака машинасозлик ДЭУ автоқорхонаси , Самарқанд Исузу , Мерседес Бенс автомобил заводи , Намангандаги бир қатор тўқимачилик ва ип йигирув қорхоналари мисол бўла олади .

Ўзбекистонда ҳам электрон тўлов тизими узига ҳос тарзда амалга оширилмокда, Ишчи секторда, аҳоли, қорхона ва ташкилотлар ўртаси электрон тўлов тизими эҳтиётқорлик ва ишончсизлик тусиғини енгиб ўтиб халқ хужалигини турли тармокларда бўлиши керак бўлган пул ўтқазмалари, электрон тўловлар , пластик карталар қенг қўлланилмокда .

Электрон тўлов тизимида мутахассисни етарли билими бўлмаса бу соҳани нозик томонлари ва уни деталларини тушуниб олиш жуда қийин бўлади Э.Т.Х дан фойдаланувчи бу тизим ишлаш механизмини қуз олдиға аниқ

келтириб, ҳаракатлар ва уларни силжитиш , тўловларни ҳисоб китобини аниқ билиб уларни беҳато ишлата билиши баркор ва зарур. Шундан келиб чиққан ҳолда электрон тўлов тизими иштирокчиси бўлиши мумкин булган ҳар бир шахслар орасида бу тўловни ҳар томонлама қулай осон ва фойдали эканлиги тўғрисида тинмай тушунтириш ишларини олиб бориши керак

Бундай тажриба ҳамдўстлик мамлакатлари орасида Россия давлатида бор Масалан Виза Интернейшнел тизими аҳолини саводхонлигини ошириши мақсадида махсус программалар ишлаб чиқди Ўзбекистонда ушбу масалани ҳал қилиш яъни аҳолини молиявий бўлим барадасини кутариш вақти етиб келди.

Электрон тўлов тизимини ривожланиши учун қуйидаги ишлар босқичма босқич амалга оширилиши лозим:

- тизимли иш олиб бориш;
- нақд пулларни электрон аналогларига алмаштирилиши босқичма – босқич амалга оширилиши;
- тадбиқ қилинаётган электрон тизимни ишлаши учун барча масалаларни комплекс ҳал қилиш, техника таъминоти программалаштиришни амалга ошириш;
- тизим иштирокчиларини идентификациялаш , ахборотларни электрон ҳимоялаш ;
- мутахассис кадрларни таёрлаш ;
- маркетинг ва психология масалаларни ҳал этиш;
- тизимни муваффақиятли ишлаши учун ҳуқуқий-меъерий ҳужжатларни ИКТ тизими ҳужжатлари билан , молия – банк ва бошқа соҳалар билан уйғунлашган ҳолда иш ташқил этиш лозим бўлади

Ўзбекистонда ҳам электрон тўлов тизими узига хос тарзда амалга оширилмоқда, Ишчи секторда, аҳоли, корхона ва ташкилотлар ўртаси электрон тўлов тизими эҳтиёткорлик ва ишончсизлик тусиғини енгиб ўтиб

халқ хужалигини турли тармоқларда бўлиши керак бўлган пул ўтказмалари, электрон тўловлар , пластик карталар кенг қўлланилмоқда.

2. Банклараро тўловлар тизими тахлили .

2.1.Банклар тизимидаги ислохатлар ва уларнинг бажарилиши тахлили .

Республикамизда банклараро тўловларни такомиллаштириш м ақсадтда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Пластик карточкалар асосида ҳисоб – китоб килиш тизимини янажа ривожлантириш чора – тадбирлари тўғрисида» 145- сонли қарорига мувофиқ ташқил этилган

II. 1-жадвал⁵

Утказмалар	Йиллар								
	2006	2007	2008		2009		2010		
	жами	жами	2006 й.га +,-	Жами	2007 й.га +,-	жами	2008 й.га +,-	жами	2009 й.га +,-
Банклараро тўловлар сони	163,0	360,6	197,3	746,4	385,8	3305,1	2558,7	9402,1	6097
жами	163,0	360,6	197,3	746,4	385,8	3305,1	2558,7	9402,1	6097

Юқоридаги 1 жадвалда ифодаланган банклараро утказмаларда 2006 йилда бошланган вақтда 163 минг дона утказилган бўлса , 2007 йилда бу курсаткич 360,6 мингга етди ёки 197,3 минг -----тўлов утказишни ўсиш суръти 220 % ни ташқил қилди .

⁵ Бозор, пул ва кредит жадвали, 2010йил №5.

2008 йилда 764,4 донa банкларарo тўловлар ушбу марказ орқали этказилиб , 2007 йилга нисбатан 2 баробардан ортик тўловлар утказилган.

2009 йилда банкларарo тўловлар тизимида ушбу марказ орқали тўловлар сони 3,3 млн .донадан ортик утказилган бўлиб, бу 2008 йилга нисбатан 2558,7мингта утказмалар утказилган.

2010 йилда ушбу марказорқали банкларарo тўловлар сони 9,4 млн .тадан ортик утказилган ,2009 йилга нисбатан 3 баробарга якин утказмалар утказилган .

Пластик карточкалар буйича бирламчи эмиссия марказ томонидан чиқарилган 2- жадвалда тахлили келтирилган

II. 2-жадвал⁶

Пластик карталар	йиллар							
	2007		2008		2009		2010	
	Микдор	базис	микдор	2007 й	микдор	2008 й	Микдор	2009 й
Момилага киритилган пластик карточкалар	597,7	-	543,4	-54,3	1439,0	895,6	2177	738
жами	597,7	-	543,4	-54,3	1439,0	895,6	2177	738

Юқоридаги жадвал маълумотлари асосида 2007 йилда 597,7 минг донa пластик карточкалар чиқарилган бўлса ,2008 йил бу курсаткич 547,4 мингдонага ёки утган йилга нисбатан 54,3 мингта кам муомилага чиқарилган. 2010 йилда жами чиқарилган пластик карточкалар сони 2187 минг донани ташқил қилиб ,2009 йилга нисбатан738 минг донaга куп чиқалрилган.

Ягона умумреспублика Процесининг Маркази 2004 йил .октябрда Ўзбёкистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси 2—4 йил 24 сентябрдаги

⁶ Бозор, пул ва кредит жадвали, 2010йил №5.

«Пластик карточкалар асосида ҳисоб — китоб килиш тизимини янада ривжлантириш чора тадбирлари тўғрисида» 445 — сонли қарорига мувофиқ ташкил этилган .

Ягона Умумреспублика Процессининг вазифалари :

- Асосий тизимни ташкил қилувчи қалитларни яратиш ва сақлаш ;
- Пластик карточкаларнинг бирламчи эмиссиясини утказиш ;
- БТТ «UZKART» катнашчи банкларнинг янги тизимда руйхатдан утказиш ;
- БТТ «UZKART» аъзолари уртасидаги координацион ва информацион муносабатлар ;
- Бекор қилинган микропроцессор пластик карточкалар руйхати ва норматив суров маълумоти (НСМ) билан БТТ «UZKART» барча аъзоларини умумий таъминлаш ;
- Алоҳида ёки катнашчи банклар билан биргаликда тизим ,пластик карточкалар , банкоматлар ва POS- терминал ускуналарнинг дастурий таъминот намуналарини текшириш;
- Карта ускунаси ёки маҳсулотни ишлатиш имконини текшириш натижасига қура ҳулоса чиқариш;
- Махвийлик тартибини қўллаб қувватлаш ва БТТ «UZKART» фаолияти хавфсизлигини таъминлаш;
- БТТ «UZKART» ни ишлатиш устама харажатларини минимизациялаш ;
- БТТ «UZKART»техник воситаларини ишлатилишини, олиб борилиши ва ривожланишини таъминлаш;
- Карточка тизими ва картавий дастурни ривожлантириш;
- Янги картавий дастурлар ва технологияларни киритиш шароитларини таъминлаш .
- БТТ «UZKART» ягона маълумотлар базасини тузиш , олиб бориш , яхшилаш ва бошқариш ;

- Маркетинг изланишлар ;
- Пластик карточкалар буйича семинарлар ва курслар утказиш.

2010 йил учун ЯУПМ якуний ҳисоботи

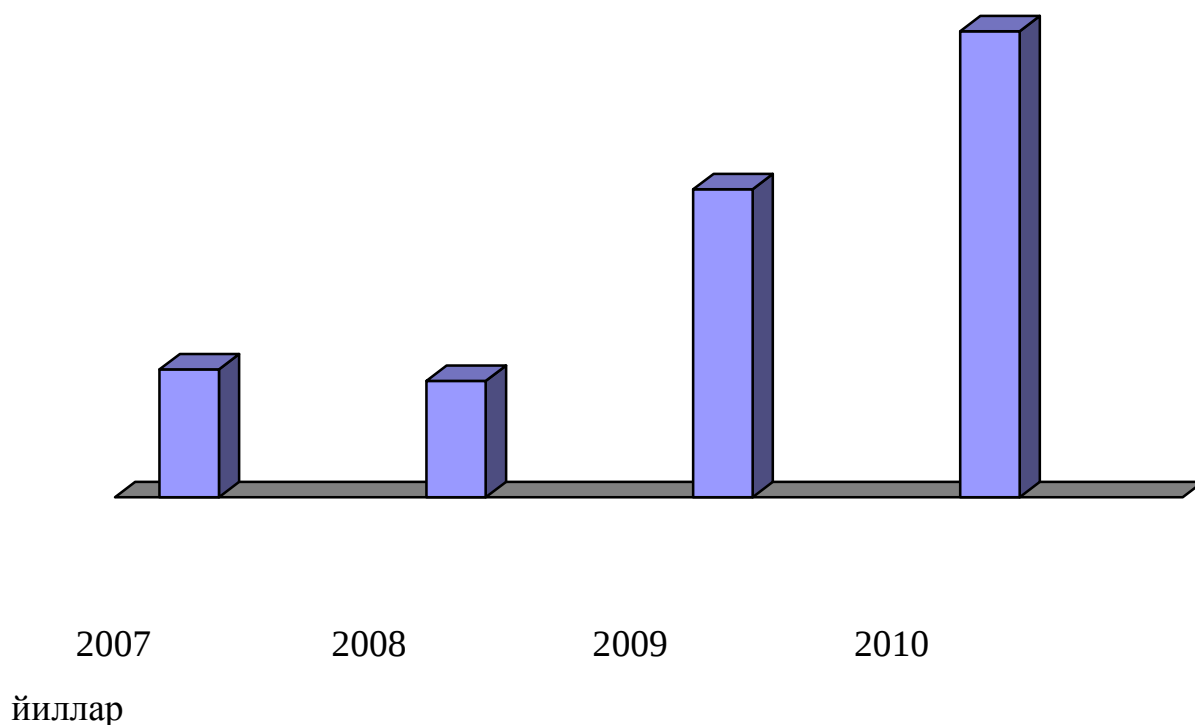
ЯУПМ нинг утган йилги фаолияти қуйидаги вазифаларни бажаришга қаратилган эди :

- Республикамизнинг барча вилоят марказларида ЯУПМ филиаллари тизимини тузиш жараенининг якуни .Энди ЯУПМ филиаллари POS-терминаллариинингтаъмирини жойида таъмирдан кейинги қафолат ва хизмат услубида бажаришяпти .Келгусида ЯУПМ вилоят филиалларида БТТ «UZKART» маълумотлар базаси марказлашуви дастури доирасида комуникацион марказлар ташқил килинади.
- терминаллар банкоматлар ва инфокиосларнинг қафолатдан кейинги таъмирлаш ишлари ва хизмат курсатиш. Махсус ускуналарнинг қафолатдан кейинги хизмат хакидаги битим тузилган тижорат банклари сони ортмоқда .Бошқа тарафдан терминалларга қўшимча терминаллар Sagem EFT Smart и Smart 2 ЯУПМ ишчилари томонидан янги турдаги тижорат банклари томонидан 2009 й. харид қилинган терминаллар – PAX 80 и Ingenico ICT-220 ни таъмирлаш бошланган .
- инфокиоск ва банкоматлардан қабулкилинадиган комунал ва бошқа оммавий тўловларни ишлаш. Бундан ташқари ,барча коммунал тўловлари буйича 2010 й . яна мобил телефонлар, интeпнeт тўловлари хам UzPaynet сервери орқали йулга қуйилди .Барча NCR SelfServ 6622 банкоматлари ва NGT Classic PT-02 инфокиосклари уланди .Бундан ташқари ,2010 й сентябрида харид қилинган PAX S90 , мобил тери\миналлари орқали тўловларни қабул килиш йулга қуйилди. Шундай килиб, коммунал тўловлар, шаҳар телефонии , мобил телефон ва интернет учун пластик карточкалардан уйда тўловларни амалга ошириш имкони пайдо булади . 2010 й. банкомкомат

ва инфокиоскалардан қабул қилинган тўловлар жами 566,4 млн. сўмни ташкил қилди .

- пластик карточкалар эмиссияси.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоб тизимини янада ривожлантириш тадбирлари тўғрисида» ги №445 – сонли қарори ва 2006 й. 3 августдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Пластик карточкалар асосида нақд пулсиз ҳисоб – китоб тизимини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора – тадбирлар тўғрисида» ги №ПП-433 – сонли қарори вазифаларни бажарилишини таъминлаш мақсадида карточкаларнинг бирламчи эмиссияси 2 177 000 донани ташкил этди .

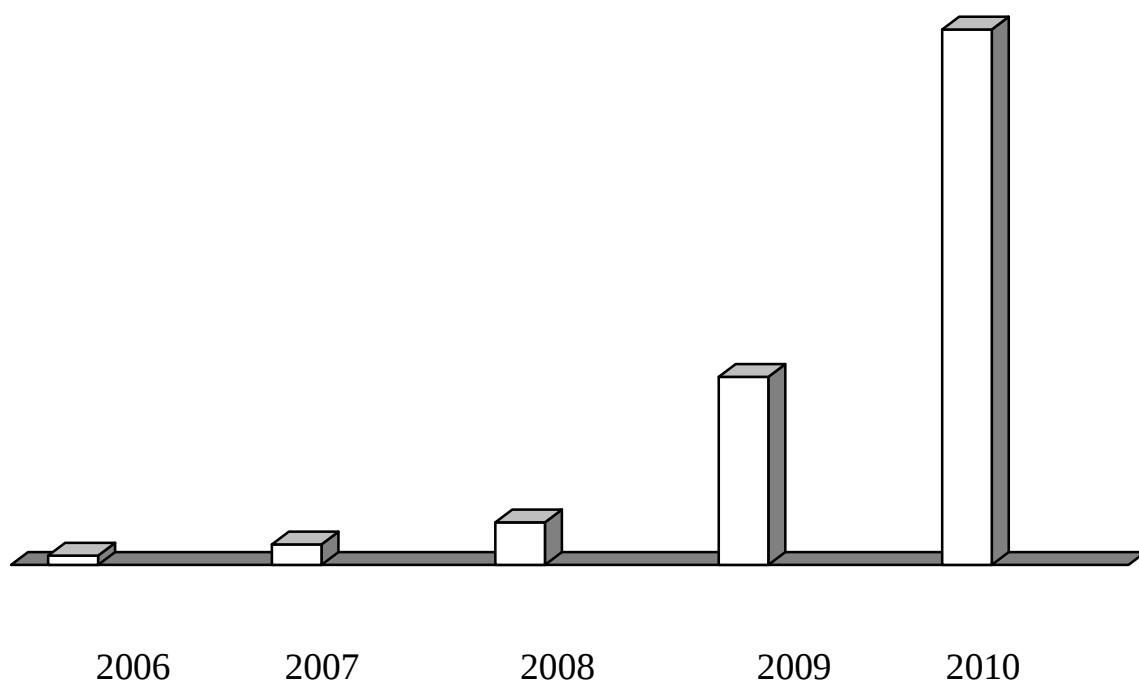
Ягона умумреспублика процессининг маркази томонидан пластик карточкалар бирламчи эмиссия чиқаришнинг ўсиш динамикаси (минг дон)⁷



⁷ Бозор, пул ва кредит журнаלי. 2010йил 8-сон.

- Банклараро утказмаларни ишлаш. БТТ «UZKART» катнашчи банклар сонининг ортиши , ҳамда мазкур тизимнинг узликсиз фаолияти туфайли банклараро утказмаларнинг яхши тарафга ўсиши кузатилмоқда . Йил охирига келиб амалга оширилган банклараро утказмалар сони 9 402,4 мингга ташқил этди .

Ягона умумреспублика Процессининг маркази томонидан банклараро тўлов сонини ортиб бориш динамикаси.(мингтада)⁸



- Маълумотлар базасини марказлаштириш дастури. БТТ «UZKART» нинг ягона маълумотлар базасини тузиш дастури буйича 2010 й. керакли ускуналар , дастурлар ва алоқа каналларини хариди ишлари уз якунига етди. Ягона Умумреспублика Процессининг Маркази (ЯУПМ) кошидаги БТТ

⁸ Бозор, пул ва кредит журнали. 2010 йил 8-сон

«UZKART» Марказлашган маълумотлар базасини (ММБ)тузиш куйидагиларга олиб келади:

- банкларни сервер ускуналарининг хариди янгиланиши , дастур таъминоти , техник персонал таъминоти кабилар буйича кераксиз харажатлардан озод килиш;

- тизимга давлат топшириклари асосида банк тўлов хизматларининг янги турларини ва иқтисодий хилма- хилликни киритиш (масалан , кредит ва дисконт карталарини киритиш, хусусий тадбиркорларнинг карталарини чегаралаш ва бошкалар);

- керакли микдордаги ривожланишни таъминлаш учун тизимни вақтида янгилаш ;

- қисқа вақт ичида янги турдаги терминал ускуналарини (масалан, инфокиоскалар ,накд пулни қабул килувчи банкоматлар)киритиш;

- малумотни ишлаш орқали занжирларини – бўлимлар вафилиаллар, олиб ташлаш эвазига тўловларнинг амалга ошишини тезлаштириш;

- махфий маълумотни асраш ва малумотлар базасига кириш хукуки бор шахслардоирасини қисқартириш эвазигажиноий фаолият хавфини олдини олиш бунда дастур молиялаштирилиши (1.2 млн .АҚШ долл.) тулик ЯУПМ маблағи эвазига амалга ошириш режалаштирилмокда .тижорат банкларинингхеч кандайхужжатлари булмайди .

- Фармонни Таерлаш . «Банклараро тўловлар тизими «UZKART» фаолияти ва тузилиши «КОИДАЛАРИ» узбек ва рус тилларида, Банклараро тўловлар тизими

«UZKART» фаолияти ва тузилиши шароитларини бажаришни талаб килувчи хужжат ишлаб чикилди .

Ягона Умумреспублика Процессининг Марказнинг бошкармаси хакида контакт маълумот ва мансабдорлар

Пластик карточкаларнинг жахон тарихидаги ибтидоси йирик Америка универмагларидадан бири асосчисининг невараси Алфред Блумингдейлнинг

йирик булмаган молиявий компания Hamilton credit Corporation директори Френк Макнамар ва компания юристи РАЛФ Шнайдерларнинг 1949 йили Манхеттан (Нью Йорк, АКШ) ресторанларидан биридаги учрашувидан бошланган .Куплаб олимларнинг фикрича , бу дустона суҳбат натижасида стол атрофида Diners Club картаси- биринчи оммавий тўлов картаси гоёси тугилди .Айнан нима ушбу тўловкартасини чиқариш гоёсининг вужудга келишига туртки бергани тарихга қоронғу .Бир манада бу бир Америкаликнинг дустларига маълум фоиз эвазига уз банк ҳисоб рақами орқали харидлар амалга оширишга руҳсат берганидан бошланган дейилса , бошқа бирида эса Япония қорхоналарининг Иккинчи Жаҳон уришидан кейин Япония инкироз билан юз келган пайтда, тажриба сифатида, ишчиларга келгуси маоши ҳисобидан маълум бир дукон ва ошхоналарда тушлик ва маҳсулот олишлари учун олдин «тилхатлар», кейинчалик картон қоғозлар бера бошлагани ҳақида айтилган. Тўлов карталари вужудга келиш жараёни жаҳон тарихида қўп учрайдиган ҳолат орқали, яъни ҳам АКШда , ҳам Японияда бир пайтда, мустакил равишда рўй берган бўлиши ва ҳаттоки , яна бошқа мамлакатда ҳам рўй берган бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас.Қандай бўлмасин, Diners Club картаси биринчи оммавий тўлов картоси бўлди. Аввал бошда DC карталари тушлик тўловлари учун (уз номидан ҳам маълум) мулжалланган эди ;бундай тўловлар кредитга амалга оширилар эди , лекин бу карта тез орада универсал картага айланди , яъни маҳсулотлар харид қилиш ва қоғоз пулга алмаштириш учун ҳам мулжалланган эди. Шундай қилиб , кенг оммавийлашган биринчи карта тўловлар, кредит учун муожааланган, лекин нобанк картаси эди (яна шунини айтиб ўтиш жоизки, биринчи тўлов картаси пластик эмас картондан эди).

DC картасидан сўнг American Express компанияси оммавий Америка бозорига чиқди, ундан кейин кўплаб бошқа Америка банклари уз ҳудудий карточка маҳсулотлари билан чиқа бошлашди (шу жумладан , уша даврдаги АКШ энг катта банклари Bank of America Chase Manhattn Bank ҳам). Турли

Америка банкларининг карточка дастурларининг бирлашувининг етарлича кийин жараени ва карточка дастурларининг бошқалари билан қоришиб кетиши натижасида, ўтган асрнинг 70–йилларининг иккинчи ярмида, бугунги кундаги иккита энг ката халқаро карта тўлови тизими Visa International ва Master Card лар вужутга келди . Бу дунёда мавжуд ягона тўлов тизимлари эмас . Хар бир ривожланган давлатда ката куламдаги миллий карточка дастурлари бор , лёкин бу тўлов тизимининг хали хеч бири дунё миқёсига чиқмади.

Банклараро тўлов тизими

Банк БТТ «UZKART» га аъзо булиши билан «uzkart» тўлов тизимининг белгиланган коидаларига амао қилишга таергарлигини тасдиқлайди. Бу коидалар банкнинг нақд пулсиз ҳисоб – китоб тизимидаги фаолиятининг техник , юридик, ташқилий ва молиявий жихатларини аниққайди . БТТ «UZKART» БТТ «UZKART» катнашчи банклар орасидаги ҳисоб – китобларни олиб боришда қайил ҳисобланади .Шу билан банкларнинг БТТ «uzkart» нинг , асосида савдо шахобчасига хизмат курсатувчи банкнинг савдо шахобчасида пластик карточкасида фойдаланиб операция содир этган банк миқоздан пул товонини олишига ишонч етган , гоёсига содиқлиги таъминланади . БТТ «UZKART» да хар бир банк икки хил ролда қилиши мумкин: биринчидан , пластик карталар элемент банки сифатида ва иккинчидан , пластик карточкаларни қабул қилувчи банк сифатида .БТТ «UZKART» нинг хар бир катнашчи банки эмитент ҳамда хизмат курсатувчи банк булиши мумкин .

Эмитент сифатида банк уз миқозига (ушбу банкда ҳисоб рақамига эга жисмоний ва (ёки юридик шахсга) қакана хизмат турларидан фойдаланиш имконини берувчи пластик карта бериши мумкин .Бундай хизматларга савдо

ташқилотида нақд пулсиз харид, банкомат ёки банк бўлимида нақл пул ечиб олиш, миждоз ҳисобида қолган маблағ ҳақида маълумот олиш қабилар қиради. Бунда пластик карта банк – эмитент эгаси бўлиб қолаверади, картани олган миждоз эса унинг вақтинчалик эгаси, яъни банкдан вақтинчалик фойдаланишга олган шахс ҳисобланади. Картага вақтинчалик эгаллик қилаётган шахс уни банк билан тузилган, пластик картани учинчи шахсга бериб бўлмаслиги айтиб утилган шартнома асосида олинди.

Пластик карта қуйидагиларни уз ичига олади:

- 1) Пластик карта эгаси исми шарифи (тулик ёки қисқача);
- 2) Юридик шахс ёки шахсий тадбиркорнинг фирмага оид (расмий) номи;
- 3) Пластик картанинг шахсий рақами (ташқи рақами);
- 4) Пластик карта эмитенти тулик расмий номи;
- 5) Пластик картанинг ишлатиш муддати.

Маълумотнинг бошқа қисми картага орнатиш микропроцессор (чип)га киритилади. Чипда маълумот карт –ридерлар деб номланувчи махсус ускуналар ёрдамида уқилади. Электрон терминаллар (POS-терминаллар), ҳамда нақд пул берувчи автоматик ускуналар (банкоматлар) карт –ридерлар билан жиҳозланган.

Хизмат курсатувчи банк пластик карталар қабул қилиш инфраструктурасини қўллаб қувватланишини таъминлайди, буларга одатда банкоматлар, қд пул берувчи бўлимлар, савдо ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари қиради. Хизмат кўрсатувчи банк савдо ташкилотига ҳар қандай БТТ «UZKART» қатнашчи банкининг картаси орқали амалга оширилган операциялар учун барча маблағларни қайтаришга қанолат бериб, савдо ташкилотларида пластик карта хизматини ташкиллаштириш учун улар билан шартномалар тузади. «UZKART» тўлов тизими қанолати савдо ташкилотининг нақд пулга бўлмаган харид маблағини қайтариб олиш ишончини оширади. Бу ишонч

хисоб – китобтехнологияси асосида пластик карталаридан фойдаланиш орқали курилган.

Бирон бир банк мижози хизмат курсатувчи банкнинг савдо ташкилотидохаридни амалга оширмакчи бўлса , савдо ташкилоти бу банк БТТ «UZKART» катнашчиси эканлигига ишонч ҳосил қилиши лозим.

Хизмат учун тўлов жараенида савдо картаси терминали мижоз такдим этган пластик картадан амалиётни бажариш учун зарур маълумотни олиши мумкин (мижознинг банкдаги шахсий идентификация раками , мижоз исми , бошқа идентификаторлар).Кейин савдо ташкилоти кассири харид хақидаги маълумотни кушади . Амалиётда рухсат бериш ёки бермаслик терминал ва карта томонидан қарор қилинади .Терминал картаси талаб пайтида қўйидагиларни текшириши лозим :

- картанинг тўлов тизими стоп рўйхатида бор йўқлигини;
- амалиётнинг бажарилиш имкониятини (масалан, карта ўз эгасининг турт сонли PINкодини мажбурий текшириш орқали ишлатилиши лозим ва бошқалар).

Хизмат ва маҳсулотларнинг нақд пулсиз тўловининг яна бир асосий қисми пул ўтказмаси катнашчилари орасида тузилади. Савдо ташкилоти ўз хизмат қўрсатиш банкидан харид амалиёти учун товон олади. Хизмат қўрсатиш банки ўз ўрнида банк – эмитентидан товон олади. Банклар орасидаги тўловлар учун қафил БТТ «UZKART» ҳисобланади.Унинг муҳим фаолияти шудир. Ҳисоб – китоблар, одатда , акцептсиз (яъни катнашчиларнинг махсус рухсатсиз) банклар томонидан БТТ «UZKART» ҳисоб банкида очилган махсусҳисоб раками орқали амалга оширилади.

Хизмат курсатувчи банк пластик карталар қабул қилиш инфраструктурасини қўллаб қувватланишини таъминлайди, буларга одатда банкоматлар ,қд пул бeрувчи бўлимлар, савдо ва хизмат қўрсатиш ташкилотлари қиради.

Банк эмитент амалиёт харажатларини ўз миқдори хисобидан ечиб олади. Шундай қилиб, БТТ «UZKART» нинг қатнашиши ва қаровати ёрдамида маблағ миқдор хисобидан савдо ташкилоти хисобига ўтказилади .

Микрокредит банк О.А.Т.Б Наманган вилоятининг вилоят ва туман филиалларида терминаллар тарқатиш бўйича 2011-йил 5-ойлиги натижасида

МАЪЛУМОТ

Ўловлар миқдор сумма

3-жадвал ⁹

№	Соҳалар бўйича	Кассалар сони	Урнатилган терминаллар			
				сон	суммаси	
1	Темир йул ва авиа чипталар мисотиш кассалари	1	1	124	29658	1,4
2	Ўй жой коммунал хизматлар курсатувчи ташкилотлар	37	37	744	42467	2,8
3	Телефон хизмати учун ўловлар шахобчалари	16	16	13324	205440	11,3
4	Автомобилларга йонилги қўйиш шахобчалари	11	11	16350	135641	7,4
5	Тургун савдо шахобчалари	276	276	157994	1396,380	77,1
6	Маиший ва бошқа пуллик хизмат курсатиш	0	0	0	0	0
7	Жами	341	341	18536	1809586	100

⁹ Микрокредитбанк Наманган вилояти филиали маълумотлари асосид

Хулоса ва таклифлар

Аҳоли билан пул ҳисоб-китобларини амалга оширишдаги ва ҳисоб-китоб терминаллари билан жихозланиши шарт булган чакана савдо ҳамда хизмат курсатиш объектларининг конунчиликка биноан банк пластик картокаларидан тулолар қабул қилиш талабларига сузсиз риоя қилинишини таъминлаш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қумитаси билан ҳамкорликда аҳоли билан пуллик ҳисоб- китобларни амалга оширадиган ва ҳисоб – китоб терминаллари билан жихозланиши шарт булган объектлар фаолияти утидан мунтазам тизимли мониторинг ўтказиш вазифаи қатъий юкланганлигининг ўзи ҳам мазкур тизимни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Шу уринда аҳолида таъкидлаш зарурки мазкур тизимнинг янада самарали фаолият юритишини таъминлаш ва энг асосийси банк пластик картокаларидан фойдаланувилар учун қулайликлар яратиш мақсадида , барча маъсул давлат тдоралари ва тижорат банклари мутахассислари томонидан жойлардаги фуқаролик йиғинлари , истеъмолилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш жамиятлари, қасаба уюшмалари, «Маҳалла» жамғармаи билан биргаликда пластик картокаларнинг қулайликлари ва афзалликлари хусусидаги маълумотларнинг мунтазам равишда оммавий ахборот воситалари орқали аҳолининг кенг қатламларига ёритилиб борилиши мамлакатимизда электрон туловлар асосида нақд пулсиз ҳисоб – китоблар тизимини янада кенг ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади .

Бугунги кунда тулов тизими мутахассислари томонидан яратилган ва ривожланган давлатларда қулланилаётган ахборотларни сақлаш ҳамда уларнинг дахлсизлигини таъминлови дастур қурилмалар доимий урганилиб ,

мониторинги олиб борилмоқда . Урганиш натижалари кенг муҳокама қилиб, миллий тизмга тадбиқ қилиш зарурияти борлиги аниқланганда, зарурий чора тадбирлар ишлаб чиққан ҳолда амалга тадбиқ этилмоқда . Бугунги кунда ривожланган давлатлар томонидан яратилган ва амалда қўлланилаётган ахборотларни сақлаш ва уларни дахлсизлигини сақлаш дастурлари вақурилмалари урганилиб мониторинги олиб борилмоқда. Натижалар муҳокама асосида тизмга тадбиқ қилиш зарурияти борлиги аниқланганда амалда тадбиқ этилмоқда.

Сунги 10 йил давомида ахборот ва коммуникация технологиялари оммавий ривожланди, ва у кенг жорий қилинди ,бу жаҳоннинг глобал ривожланишига туртки бўлди.

Хар томонлама ривожланган мазкур ахборот коммуникация соҳаси – иқтисодиётнинг турли соҳаларига дадил кириб бориб узини меваларини берди .

Масалан сармояларнинг кенг жалб этилиши натижасида янгидан – янги иш ўринларини яратилиши ишлаб чиқаришда модернизациялаш ва техника технология «Ноу хау» ларни қўлланди. Натижада янги бошқарув тизими шаклланди. Иқтисодиёт ривожланди аҳоли турмуш даражаси ва маданияти янгича янгича даражага кутарилди. Бу хизматларнинг ҳаётимизга жадал кириб келиши ахборот алмашинуви соҳасида янги имкониятлар очди. Электрон бизнес, электрон савдо, электрон ҳужжатлар алмашинуви, электрон ҳукумат бунга мисол бўла олади, шу ўринда қайд қилиш керакки мамлакатимизнинг халқ хужалигида, иқтисодиётда маориф, маданият, спорт таълим тизимида мисли қурилмаган ислохатлор оширилаётганидек банк ва унинг ҳамма иқтисодиётга боғлиқ бўлган жабхаларида ҳам бу муваффақиятларга банк ишини бтубдан ислох қилиш орқали эришилди . Ўзбекистонда электрон тўлов тизими узига хос тарзда амалга оширилмоқда,

Хулоса килиб шуни айтиш мумкинки, хозирги кунда Ўзбекистонда пул жунатиш тизимлари фаолиятининг такомиллашуви иктисодиетимизга янада купрок валюта маблағларинг келиб тушишига замин яратади .

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида”ги Қонуни //– Т.: “Ўзбекистон”, 2003. – Б. 7-29.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуни //– Т.: “Ўзбекистон”, 2003. – Б. 30-47.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Таров тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири). Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 1998 йил № 5-6.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 18 ноябрдаги ПФ-4053-сон “Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // Халқ сўзи. – 2008. – 22 ноябрь.
5. Каримов И.А “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада ривожлантириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” Халқ иродаси. 2011й.
6. Каримов И.А. “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” Халқ сўзи газетаси. 2011йил 22-январ.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислох қилиш ва унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ПҚ-1438-сонли қарори. 2010йил 26-ноябр

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 24 мартдаги 104-сон “Банк тизимини ислоҳ қилишга доир қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги Қарори // Ҳалқ сўзи. – 2000. – 25 март.

9. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009й.

10. Каримов И.А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида/ Тузувчи Ф.М.Муллажонов.- Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2005, 8-б.

11. Банк тизими: асосий вазифа – ислохотларни чуқурлаштириш // Банк ахборотномаси. – 2005. - №10. 1-б.

12. Банковское дело: Учебник / Под ред. В.И.Колесникова. – М.: Финансы и статистика, 2006. 789 б.

13. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О.И.Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2005. 280 б.

14. Муллажонов Ф Ўзбекистон банк тизими: молиявий барқарорлик ва иқтисодиётни модернизациялаш йўлида // Ж. Бозор, пул ва кредит. – 2011. – №1. –Б. 6-12.

15. Пул-кредит соҳасидаги мавжуд вазият ва монетар сиёсатнинг 2011 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари // Ж. Бозор, пул ва кредит.-2011- №1-15-23Б

16. Р. Бурхонов. Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга оширишда банк тизими // Ж. Бозор, пул ва кредит.-2011-№2- б. 28-30

17. Қодиров А. Ўзбекистон банк тизими: юксалиш одимлари // Ж. Бозор, пул ва кредит. – 2005. – №9. –Б. 7-16.

Фойдаланилган интернет сайтлар рўйхати:

<http://>

<http://www.worldbank.org/>

<http://www.imf.org/>

<http://www.ecb.int/>

<http://www.standartandpoors.ru/>

<http://www.fdic.gov/>

<http://www.ebrd.org/>

<http://www.banker.com/>